

CSUKOVITS ENIKŐ

Csodás szabadulások a török rabságból

1396. szeptember 25. gyászos napja volt a keresztény Európának: az Al-Duna menti Nikápolynál I. Bajezid szultán hada megsemmisítő vereséget mért az ellene felvonuló kereszties seregre. A kudarc váratlan volt és megdöbbentő – a török még új ellenfélnek számított az európai hadszíntéren, erejével, hadviselésének módjával csak ekkortájt kezdtek megismerkedni a terjeszkedése útvonalába eső népek. A had, amely a magyar király vezetésével, francia, burgundi, német, lengyel lovagok részvételével augusztusban átkelt a Dunán, azért indult útra, hogy a törököket kiverje Európa földjéről. „Ha az ég szakadna rájuk, azt is fenntartanák a lándzsájuk hegyével” – hencegtek a francia lovagok, határtalan önbizalmuk azonban elsietettnek bizonyult. A kereszties sereg szeptember 12-én érte el az Al-Duna egyik kulcsának tartott Nikápoly sziklavárát. Alig két hét múlva a körülzárt erődtítmény felmentésére megérkezett a szultáni főszereg, s a másnapi összecsapásban szétverte a kereszties hadat: Zsigmond királyt sikerült elmenekíteni a csataterőről, a harcosok többsége azonban meghalt vagy fogságba esett. Véres kézitusa után a szultán kezére került többek közt János nevers-i gróf, burgundiai trónörökös, Enguerrand, Couchy ura, Guillaume de Trémoille, Burgundia marsallja és a lovagság példaképe, a híres Boucicaut marsall. Az összeomlás teljes volt, a serege vérveszteségén feldühödött szultán bosszúja pedig különösen kegyetlen: a keresztény foglyokat meztelenül, összekötözve, hármás-négyes csoportokban vezették a szultán elé, ahol többségüknek a fejét vették. A legelőkelőbb foglyok Bajezid mellett, megalázó módon, ugyancsak ruhátlanul voltak kénytelenek végignézni társaik brutális legyilkolását – a véres színjáték első felvonása volt a rájuk váró megpróbáltatásoknak.¹ Az életben hagyott keresztieseket egy szál ruhában, gyalog hajtották a több száz kilométernyire fekvő Gallipoliba, majd átszállították Kis-Ázsiába. A közrendűek, kismesek – mint például a bajor Hans Schiltberger, aki szabadulása után könyvet írt hányattatásairól – a szultán rabszolgái lettek,² az előkelőket a tengeről távol eső Bursában őrizték. A szultán 200 ezer aranyforintot kért a burgundi trónörökös és társai szabadon bocsátásáért, olyan hihetetlen nagyságú összeget, amelynek előteremtéséhez egész Európa összefogására szük-

¹ Delaville le Roux, Joseph: *La France en Orient au XIVe siècle: expéditions du maréchal Boucicaut*. Paris, 1886.; Aziz Suryal Atiya: *The Crusade of Nicopolis*. London, 1934. (reprinted 1978.) A csatáról tudósító források közül elsősorban lásd: Lalande, Denis (ed.): *Le Livre des faits du bon Messire Jean Le Maingre, dit mareschal Boucicaut*. Geneve, 1985., valamint *Chronique du Religieux de Saint-Denis contenant le règne de Charles VI de 1380 à 1422. I–II*. Publ. et trad. M. L. Bellaguet, intr. Bernard Guenée. Paris, 1994. A Hadtörténelmi Közlemények, 11. (1998) 3., „*Memoria rerum Sigismundi regis*” címet viselő száma több tanulmányt is közöl a nikápolyi csatáról, közülük elsősorban lásd Schnerb, Bertrand: *A francia–burgundi kontingens részvétele a nikápolyi hadjáratban (583–592)*, Housley, Norman: *Boucicaut marsall Nikápolynál (593–602)*, valamint Veszprémy László: *A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban (603–609)*.

² *Hans Schiltbergers Reisebuch, nach der Nürnberger Handschrift*. Herausgegeben von F. Langmantel. Tübingen, 1885.

ség volt. Ez persze még korántsem volt a teljes váltságdíj – a franciákkal együtt harcoló s velük együtt foglyul ejtett Jolsvai Leusták magyar nádor szabadon bocsátásáért például külön 50 ezer forintot kért.³ A vereség hihetetlennek tűnő híre decemberben ért Párizsba, a török fogságból kiváltott előkelők hazatérésére azonban még több mint egy évet kellett várni. A nevers-i gróf és életben maradt néhány társa csupán 1398 februárjában értek haza, ekkorra azonban már megkezdődött az események önáltató átértékelése: a burgundi trónörökös szinte győztesként vonult be a dijoni, majd a párizsi udvarba, nikápolyi hősiességével kiérdemelve a „félelemnélküli” melléknevet.

„Nem volt a királyságban család, melynek ne kellett volna háza valamely tagját gyászolnia” – jegyezte fel a saint-denis-i krónikás.⁴ Valóban, a nyugat-európai, különösen a francia–burgundi kontingens Nikápolynál nagy árat fizetett magabiztosságáért, ezek a veszteségek azonban messze eltörpültek Magyarországi mellett. Ami a nyugat számára csupán átmeneti – igaz, véres és költséges – kellemetlenség volt, az Magyarország számára ettől kezdve évszázadokra a mindennapok részévé vált. A Magyar Királyságot ugyanis, amelynek hadereje ugyancsak ebben a csatában került először szembe szultáni sereggel, nem csak Nikápolynál érték súlyos veszteségek – az ország hadra fogható fegyveresei és fegyvertelen lakossága egyaránt rendszeresen a saját bőrén érezte, mit is jelent a török szomszédságában élni.

*

Az első török betörésekre 1390-ben, a Szerbia feletti oszmán felügyeletet biztosító rigómezei csata után került sor: a támadások kárvallottjai az ország legdélebbi vidékei, a Dunától délre fekvő Szerémség, valamint a Temes és az Al-Duna között fekvő Temesköz volt. A következő évben újra török hadak nyomultak a Szerémségbe, több várost végleg elpusztítva, 1392-ben pedig újfent a Temesköz volt a támadás célja. A portya hírére a helyszínrre siető magyar csapatok általában már csak a pusztítás nyomait találták, a törökök – foglyakkal, zsákmányukkal együtt – a lehető leggyorsabban elhagyták az országot, de ha időben érkeztek, és legyőzték a török seregeket, győzelmük már akkor is kevés volt ahhoz, hogy megállítsa a délvidéki helyzet romlását. A támadások többsége a későbbiekben is főleg erre a területre irányult, a déli megyék mellett azonban a török portyázók egyre újabb és újabb területekre is eljutottak, vagyis a front évtizedről évtizedre egyre szélesebbé vált.⁵

³ Jolsvai fogságba eséséről Boucicaut krónikása is beszámolt: *Le Livre des faicts ...* 110–111. A nádor családjának nem sikerült összegyűjteni a váltságdíjat, Jolsvai a szultán fogságában halt meg. Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, 1984. 106–107.; Engel Pál: *Zsigmond bárói: rövid életrajzok*. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Budapest, 1987. I. 422–423.; végrendelete: *Zsigmondkori oklevéltár*. (a továbbiakban: ZsO) I–IX. Összeáll. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. Budapest, 1951–2004. II. 36.

⁴ *Chronique du Religieux ...*, 522–523.

⁵ A Mohács előtti török–magyar küzdelem áttekintésére elsősorban lásd Szakály Ferenc: *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*. In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986. 11–57.; Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001. (História könyvtár. Monográfiák 17.) vonatkozó fejezetei; a résztanulmányok közül főként lásd Rázsó Gyula: *A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437)*. Hadtörténelmi Közlemények, 20. (1973) 403–441.; Engel Pál: *A török–magyar háborúk első éve 1389–1392*. Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998) 561–577. (Megjelent még in: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Budapest, 2003. [Milleniumi magyar történelem. Historikusok] 555–577.); Engel Pál: *Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437)*. Századok, 128. (1994) 273–287.

A 15. század elején a belső küzdelmekbe bonyolódott Boszniában szerzett befolyást kihasználva a portyázók megjelentek az eddig biztonságosnak hitt Horvátországban és Szlavóniában is. 1408-ban egy török portya Szlavónián keresztül egészen Krajnáig hatolt, 1415-ben pedig még távolabb, Stájerország határvidékén bukkantak fel. Az 1420-as években a török csapatok új célpontot találtak: Havasalföld felől az ország eddig védettnek hitt keleti területei ellen indítottak támadásokat, betörték Erdélybe, és feldúlták többek közt az ország egyik legjelentősebb városát, Brassót. A Magyar Királyság immár az egész, mintegy 800 kilométernyi déli határszakaszon védekezésre kényszerült, az Adriai-tenger partjától egészen a Barcaságig! Az 1420-as években Zsigmond király a legveszélyeztetettebb al-dunai határszakaszon nagyarányú erősítési munkálatokba kezdett, a végvárrendszer kiépítése azonban csak csökkenteni tudta a veszélyt, de megszüntetni nem.⁶ A török portyázók továbbra is időről-időre felbukkantak Magyarországon – a változatosságot csupán az jelentette, hogy a magyar, illetve a török belpolitikai helyzet függvényében a támadások sűrűbben vagy ritkábban követték egymást, kisebb vagy nagyobb területet érintettek. Még a magyar szempontból legbiztonságosabbnak tekinthető időszakban, Hunyadi Mátyás uralkodása alatt is voltak török betörések: a portyázók elérték az osztrák tartományokat, az Al-Duna felől eljutottak az ország szívében fekvő Nagyváradig, és megtámadták Erdélyt is. Az Erdélyre törő, minden eddiginél nagyobb portyázó sereget Kinizsi Pál temesi ispán és Báthori István erdélyi vajda győzte le Kenyérmezőnél, nagyarányú győzelmük azonban nem feledtethette el azt a tényt, hogy a törökök ezúttal is mélyen az ország belsejében jártak: Kenyérmező mintegy 150, Várad pedig 300 kilométerre feküdt a déli határoktól!⁷

A törökök csak az 1520-as évektől kezdték meg Magyarországon területi hódításaikat, addigra azonban – az ország immár 130 éve, öt-hat emberöltőnyi idő óta tartó zaklatásával – óriási veszteségeket okoztak emberben, anyagi javakban egyaránt. A déli országrészben akadtak olyan területek, ahol a településeknek a 90%-a elpusztult,⁸ de a török támadások hatását közvetve-közvetlenül az egész ország lakossága érezkelhette. A 15. század végére alig élt olyan nemesi család az országban, amelynek legalább egy tagja ne harcolt volna a török ellen, az adófizető lakosság pedig növekvő adóterheivel járult hozzá a déli határok védelméhez. A portyázók elsődleges célja a zsákmányszerzés volt, a legértékesebb zsákmánynak pedig a rabszolgapiacra jól értékesíthető ember számított. Egy-egy jól sikerült támadás után foglyok ezreit hajtották Törökország piacaira, de – mint a nikápolyi példa is mutatja – nem becsülték le a csatában foglyul ejtett katonák értékét sem.

A veszélyeztetett vidékeken senki sem volt biztonságban, arisztokrata és jobbágy egyformán rabsorsra juthatott. Himfi Benedek egyike volt a 14. század legnevesebb magyar báróinak. Karrierjét az 1340-es években udvari lovagként kezdte, az 1350-es évektől egyre több megye ispáni tisztét viselte. 1366–1369 között a meghódított Bulgária élén állt bánként, ettől kezdve a bárók közé számították.⁹ Birtokai részben az ország szívében, részben az 1370-es években általa ispánként vezetett Temes megyében terültek el. Innen, a Temes megyei Egerszeg faluból hurcolták el a bán Margit nevű leányát, valamelyik első török be-

⁶ Engel Pál: *Ozorai Pipo*. In: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság*, 267–270.; Engel: *Magyarország és a török veszély*, 282–283.

⁷ Szakály Ferenc–Fodor Pál: *A kenyérmezei csata (1479. október 13.)*. Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998) 309–350.

⁸ Engel Pál: *A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája*. Századok, 134. (2000) 267–321.

⁹ Engel Pál: *Himfi Benedek*. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, 1994. 263.; uő: *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*. Századok, 116. (1982) 890–893., illetve uő.: *Honor, vár ...,* 112–115.

törés alkalmával, feltehetőleg 1391-ben vagy 1392-ben.¹⁰ (Benedek ekkor már nem élt.) A család éveken át hiába kereste, végül 1405-ben rokona, Marcali Miklós Kréta szigetén bukkant rá. Himfi Margit egy velencei előkelő rabnője volt, akitől ekkorra két lánya is született. Gazdája beleegyezett, hogy váltságdíj nélkül szabadon engedi, sőt, a hazautazás költségeit is fedezte. Láthatólag érzelmileg is kötődött egykori szeretőjéhez: az asszony további sorsát onnan ismerjük, hogy a velencei évekkel később levélben érdeklődött róla. Mint a válaszelevélből kitűnik, a rabság egyszer és mindenkorra tönkretette Himfi Margit életét. Magyarországon ugyanis az ilyen körülmények közt elhurcolt s ágyassá lett lányok a család szegényének számítottak. Ha valahogy sikerült is hazatérniük, a társadalom kiközösítését nem kerülhették el – a hosszas keresés után megtalált és hazahozott Himfi Margittal és lányai-val is csupán a levelet író olasz kereskedő és rokonai érintkeztek.¹¹

Egy másik magyar elhurcolt, Magyarországi György 1438-ban, egy nagyszabású török portya során esett fogságba. Az Erdélyre törő csapatok ezúttal másfél hónapon keresztül pusztítottak, raboltak anélkül, hogy jelentősebb ellenállással találkoztak volna. György 15-16 éves volt ekkor, az egyik dél-erdélyi városban, Szászsebesen végezte iskolai tanulmányait. Fogságba esésének körülményeit és sorsának későbbi alakulását saját leírásából ismerjük, György ugyanis évekkel később, kiszabadulása után értekezést, *Tractatust* írt a törökök szokásairól. Visszaemlékezése szerint a várost ostromló török sereg – pontosabban a velük harcoló havasalföldi fejedelem – a tekintélyesebb polgároknak szabad elvonulást ígért, a többieknek pedig azt, hogy Törökországban együtt telepítik le őket. Néhányan azonban nem akartak török kézre kerülni, és egy toronyban megpróbáltak védekezni, köztük volt György is. A torony aljában a törökök tüzet raktak, és szinte megsütötték a védőket. Az életben maradottakat aztán félholtan kivonszolták, és Drinápolyba, a rabszolgapiacra hurcolták. György is húsz évet töltött fogságban, míg gazdájától visszanyerte szabadságát.¹²

Harmadik, Thuróczy János krónikájából is jól ismert esetünk szereplői egy boszniai összecsapás alkalmával estek fogságba. 1415-ben a magyarokkal szembe forduló egyik bosnyák előkelő, Hervoja vajda és török szövetségesei megsemmisítették az ellenük küldött magyar sereget. A magyar had egyik vezérét, Csupor Pál szlavón bánt kegyetlenül kivégezték, társait pedig Hervoja átadta a törököknek. A másik vezér, Garai János a következő évben kiszabadult fogságából, társai kiváltása azonban már éveket vett igénybe. Maróti János macsói bán, Szerdahelyi Ders Márton és a többi fontos fogoly szabadon bocsátásáért

¹⁰ Kumorovitz L. Bernát sokat idézett tanulmányában – Kumorovitz L. Bernát: *I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja*. Századok, 117. (1983) 919–982. – Himfi Margit elrablását 1375-re, egy általa kikövetkeztetett török betörés idejére teszi. Érvelésében bizonyítékként kiemelkedő szerepet kap Himfi Margit sorsa. Kumorovitz hipotézise azonban csak közvetett adatokra épül, a temesközi betörés „közvetlen” bizonyítékeként említett, Zsombor várában keltezett oklevelet Engel Pál meggyőző cáfolata szerint több ponton is félreértette: Engel: *A török-magyar háborúk*, 568–569. Engel kritikáját nem hasznosította, de az 1375. évi török elleni csata megtörténtét szintén megkérdőjelezi: Kerny Terézia–Serfőző Szabolcs: *Nagy Lajos „törökök” elleni csatája. Egy legendakonstrukció eredete*. In: Farbak Péter–Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Budapest, 2004. 47–60.

¹¹ ZsO. II. 4024. 6189. 6407. A levelek szövege a leányokról úgy tudósít, mint akik még gondoskodást igényelnek – amennyiben Margitot 1375-ben rabolták volna el, 1408-ban legalább negyven évesnek kellett volna lennie, és lányai is már túljutottak volna az eladósoron.

¹² Georgius de Hungaria: *Incipit prohemium in tractatum de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum*. Urach, 1481. (Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról.) Magyar fordítása: Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Közreadja Tardy Lajos. Budapest, 1977. 49–153. (Kenéz Győző ford.), illetve Fügedi Erik: *Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról*. Budapest, 1976.

a szultán emberei ugyanis 65 ezer aranyforintot kértek, olyan óriási összeget, amelynek előteremtése érdekében külön adót vetettek ki az országban.¹³

A fentebb ismertetett néhány eset szereplői végül kiszabadultak a fogságból, életüket azonban – átmenetileg vagy végleg – megváltoztatta a rabság. A hozzájuk hasonlóan török kézre került magyar rabok többségének sorsáról semmit sem tudunk. Még felbecsülni sem lehet, hányan lehettek, de az biztos, hogy nem voltak kevesen. Egy-egy nagyobb portya alkalmával a török martalócok több ezer foglyot is elragadhattak. „Ahogy magam hallottam tőlük, néha akkora sokaságot ejtenek rabul, hogy egy rabot akár egyetlen süvegért is eladnak” – írta könyvében Magyarországi György.¹⁴ Még kockázatosabb lenne megbecsülni, az elhurcoltak mekkora hányada tért vissza, akár évekkel-évtizedekkel később lakóhelyére. Az elraboltak számára kevés esély maradt a szabadulásra: a csatában elfogott vagy épp az otthonukból elhurcolt előkelőket, gazdagabb nemeseket és családtagjaikat – ha egyáltalán sikerült nyomukra bukkanni – magas váltságdíj fejében általában elengedte a török,¹⁵ a rabok elsöprő többségét adó jobbágyi jogállású férfiak és nők kiváltására azonban már alig volt lehetőség. Számukra szinte csak a szökés maradt, annak minden kockázatával együtt. Magyarországi György saját tapasztalatai alapján szinte teljesen esélytelen vállalkozásnak tekintette ezt: „Sokféle módon szoktak tehát megszökni, jóllehet semmit sem érnek el vele, hiszen alig akad egy is közülük, aki szökéssel ki tudna törni, különösképpen azok közül, akiket a tengeren túl hurcolnak el. Tudniillik a törökök is sok és különféle módozatokat találnak ki arra, hogy a szökésben megakadályozzák, illetve üldözzék és meg is találják őket. Ha viszont szökésük után megtalálják és visszahurcolják őket, megkettőződik a nyomorúságuk.”¹⁶

*

A török kézre került rabok életük legnagyobb megpróbáltatásával kerültek szembe. Súlyos helyzetükben elsősorban a saját ügyességükben, illetve valamilyen spirituális segítségben bízhattak – ez utóbbi egyébként hasznos lehetett az egyéni akció, illetve az ahhoz szükséges bátorság megerősítéséhez is. Nem véletlen, hogy a szabadulás különböző módozataira a középkori Magyarországról elsősorban a kegyhelyeken írásba foglalt mirákulum-feljegyzések közt találunk példát, főleg részletesen leírt példát. A fogságban az ország egyik leghíresebb erekléjéhez, a bátai apátságban őrzött szent vérhez fohászkodott szabadulásért az 1415-ben fogságba esett báró, Garai János is, akinek fogadalmáról krónika, sőt históriás ének is beszámolt: „Amikor a fogságban töltött hosszú idő múltán visszanyerte szabadságát, hatalmas súlyú bilincseit az utókor emlékezetére a bátai monostorra hagyta ott tett fogadalmának beváltásaként, a mi Urunk és megváltónk drága vérének dicsőségére.”¹⁷

¹³ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Edd. Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 223–224.; magyarul: Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Budapest, 1978. 349–351. Az országnagyok 1416. szeptemberi gyűlésén a foglyok kiszabadítása érdekében hozott döntéseket rögzítő oklevél két példányban maradt fenn: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 43338, másik példánya ugyanott DL 71377, kivonata: ZsO V. 2255.

¹⁴ Tardy: *Rabok, követek*, 67.

¹⁵ 1465-ben egy Temesközben birtokos nemes, Necpáli Balázs 200 aranyforint értékben zálogosított el birtokokat, hogy az így kapott pénzen kiválthassa a török kezéből elrabolt feleségét és három gyermekét. Egy év elteltével még bízott abban, hogy felesége vissza tud térni Törökországból, néhány év elteltével azonban feladta a keresést. Az ország északi területén fekvő birtokaira költözött, és újra nősült. DL 63215, 63217, 63259.

¹⁶ Tardy: *Rabok, követek*, 70–71.

¹⁷ Thuróczy: *Chronica Hungarorum*, 223–224. (*A magyarok krónikája*, 350.) Garai János történetét a leghíresebb magyar énekes, Tinódi Lantos Sebestyén is megénekelte: „Jó Garai János bán foglylá esék / Nagy kegyetlen fogságban ő tartaték / Végre a tömlöcből kimeneködék / Istentől

A késő középkori Magyarország legjelentősebb zarándokhelyeit három, részletes országleírást tartalmazó elbeszélő forrás, Petrus Ransanus, Antonio Bonfini és Oláh Miklós műve ismerteti.¹⁸ Valamennyien megemlítik a bátai apátság szent vér ereklýjét, a magyar államalapító, Szent István király és fia, Szent Imre herceg székesfehérvári, a magyar lovag-szent, Szent László király nagyváradi és az Itáliából érkezett ferences prédikátor, Kapisztrán János újlaki sírját.¹⁹ E négy országos ismertségű és vonzáskörű kegyhely mellett Oláh Miklós még Alamizsnás Szent János budai és Remete Szent Pál budaszentlőrinci ereklýjét tartotta figyelemreméltónak.²⁰ Közülük két helyen, Újlakon és Budaszentlőrincen készült, illetve maradt fenn mirákulumjegyzék, az újlaki 1458–1461, a Hadnagy Bálint által összeállított budaszentlőrinci feljegyzés 1422–1505 közötti eseteket tartalmaz. Kapisztrán János néhány hónappal a nándorfehérvári győzelem után, 1456 októberében a Duna melletti Új-lak ferences kolostorában halt meg, és sírjánál már halála napján megkezdődtek a csodák. Szentté avatását 1460-ban kezdeményezték, az eljáráshoz készült, részben egymást fedő, részben eltérő eseteket tartalmazó csodajegyzékek összesen több mint félezer esetet rögzítettek.²¹ Remete Szent Pál ereklýjének őrzői folyamatosan lajstromot vezettek a szent közbejárásával történt csodákról. Feltehetőleg ezekből válogatta össze a pálos szerzetes Hadnagy Bálint azokat a csodákat, amelyeket 1511-ben *Vita divi Pauli* ... címmel, nyomtatásban megjelent könyvében közzétett.²²

szabadsága megadaték. / Ő sietséggel Báthára ment vala / mely-vasakkal őt megvaszták vala / A szent vérenél azt mind ott hagyta vala / Ő miá szabadult – azt véli vala.” *Régi magyar költők tára. II. Tinódi Sebestyén összes művei. 1540–1555.* Budapest, 1881. 344.

¹⁸ Ransanus, Petrus: *Epithoma rerum Hungararum*. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Budapest, 1977.; *Antonii Bonfinii Asculani Rerum Hungaricarum Decades*. Ed. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Tom. I–IV. Lipsiae, Budapest, 1936–1941.; *Nicolaus Olahus: Hungaria – Athila*. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász. Bp. 1938.; magyarul: *Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata*. Közreadja Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet. Budapest, 1985.; Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Fordította Kulcsár Péter. Budapest, 1995.; Oláh Miklós: *Hungária. Athila*. Budapest, 2000. (Milleniumi magyar történelem. Források)

¹⁹ A négy kegyhelyre vonatkozó szövegrészt itt most csak a legkorábban keletkezett leírásból, Ransanus művéből idézem, a szövegek közt ugyanis nem tapasztalható érdemi eltérés. Báta: „Batensis a Bata nominatus, qui vicus quidem est sed nobilis ob situm in eo monachorum ordinis sancti Benedicti monasterium, quod fama illustrissimum est propter evidens illud miraculum, quo in sacra hostia sanguis cum portiuncula quadam Christi carnis videtur, ut affirmant innumeri, qui viderunt.” (61.50.). Fehérvár: „Est illic basilica olim a beato Stephano condita, ... eo nobilissima, quod in ea conditur eiusdem regis ac beati Emerici filii eius venerabile corpus” (62.54.). Várad: „ubi est Varadinum oppidum illustre basilica, in qua beati Ladislai sacrum corpus sepultum est” (68.97.). Újlak: „occurrit deinde Iuliac, in quo oppido Ioannis Capistrani viri dei corpus conditur, quod divina virtute multis fertur clarere miraculis” (83.95.)

²⁰ „Haec praeter situm atque architecturam tum regiam, tum corpore divi Ioannis Eleemosynarii insignis fuit.” *Olahus* 8.5. „Supra mons divi Pauli cernitur sylvosus monasterio fratrum Eremitarum et corpore Pauli primi eremita olim clarus.” *Olahus* 9.12.

²¹ Andric, Stanko: *The Miracles of St. John Capistran*. CEU Press, 2000. A csodagyűjtemények történeti feldolgozását Fügedi Erik kezdte meg: Fügedi Erik: *Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulsága*. In: uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 7–56. A csodák szövegének egy része magyarul megjelent. Az 1460. április 25-én felvett jegyzőkönyv szövege, 188 csodával: *Népélet és jogalkotás a középkori Új-lakon*. Fordította és a kísérő szövegeket írta Hegedűs Antal. Újvidék, 1983. 9–89.; Geszti János csodagyűjteménye, 111 csodával: Madas Edit–Klaniczay Gábor: *Legendák és csodák (13–16. század). Szentek a magyar középkorból II.* Budapest, 2001. (Milleniumi magyar történelem. Források) 403–478. (fordította Fügedi Krisztina)

²² Valentinus Hadnagy: *Vita divi Pauli... Venetiis, 1511*. Latin és magyar bilingvis kiadása: Sarbak Gábor: *Miracula sancti Pauli primi heremite*. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511. Debrecen, 2003. (ΑΓΑΘΑ XIII.) Magyarul lásd még Madas–Klaniczay: *Legendák*, 369–402. (szintén Sarbak Gábor ford.) A forrás elemzése, további mirákulumok számbavétele: Knapp Éva: *Remete*

Mindkét mirákulum-sorozatban elsősorban csodás gyógyulásokról olvashatunk, az egyéb esetek száma viszonylag kevés. A viszonylag kevés egyéb ügy azonban – a szent néhány sajátos közbenjárását leszámítva – szinte teljesen homogén: egy-egy csodás szabadulás történetét rögzítette. Kapisztrán János feljegyzett csodái 4,6%-ában, összesen 23 esetben segített a hozzá fohászkodónak kiszabadulnia valamilyen fogságból.²³ Remete Szent Pál Kapisztránnál kevesebb szer, de arányait tekintve többször, 18 feljegyzett esetben (a csodák 20%) szabadította ki a segítséget kérőket rabságukból. Volt, aki közülük ellenségei, más útonállók, rablók, megint más az ország északi területein garázdálkodó csehek fogságába esett, de olyan is volt, akit vétkei miatt jogosan vagy épp hamis vádak miatt zártak börtönbe. A foglyok közel fele azonban – pontosan jelezve, ki volt ezidőben Magyarországnak és lakosságának első számú ellensége – a törökök fogságába került.

A leírások többsége részletesen ismerteti a fogságba esés körülményeit, a fogságban elszenvedett megpróbáltatásokat és a szabadulás módját is. Szövegükön – noha valamennyit latin nyelven foglaltak írásba – átüt az eredetileg anyanyelven, általában magyarul tett vallomás életszerűsége, a tanúságot tevő érezhetően gondolatban újra átélte a szerencsésen maga mögött hagyott veszélyeket. A volt rabok között csupán egy olyant találunk, aki fegyverrel a kézben, katonaként esett fogságba. Mátyás király nagybátyját, Szilágyi Mihály erdélyi kormányzót, alsó-magyarországi főkapitányt 1460-ban, egy kisebb, már ellenséges területen vívott ütközetben kíséretével együtt elfogta a török – ekkor került török kézre a temesközi Szaján faluban lakó Kónya Dömötör nevű nemes is. Bevallása szerint „nehéz bilincsbe verték”, és 6 aranyért eladták egy dalmáciai, raguzai embernek. Gazdája először megállapodott vele abban, hogy 40 dukátért szabadon engedi, később azonban észrevette, hogy a fogoly magas rangú és jólöltözött, ezért a váltságdíjat 110 dukátra emelte. Kétségbeesésében ekkor tett fogadalmat Kapisztrán sírjának meglátogatására, és valóban, a segítség nem is késett: egy magyar ember öreg kora miatt megszánta, és odaadta a bilincs kulcsát. Miután mozgását már nem akadályozta a bilincs, a vizesárkon keresztül sikerült kijutnia fogsága színhelyéről, a szerbiai Szendrő várából, és négy mérföldnyi gyaloglás után szerencsésen megérkezett a magyar kézen lévő Nándorfehérvárra.²⁴ Az összecsapásban elfogott társai sorsáról nem ejtett szót, számukra azonban aligha alakultak ilyen szerencsésen az események. Egyéb források alapján annyit tudunk, hogy a sereg vezérét, Szilágyi Mihályt a törökök Konstantinápolyba vitték, és ott kivégezték.²⁵

A Szent Páltól vagy Kapisztrán Jánostól segítséget kérő többi rabra lakóhelyén, váratlanul csapott le a martalóc had. A Baranya megyei Falfalun lakó Gergely szabót például szőlőkapálás közben fogták el, a Temes megyei Istvánt a mezőn kerítették körül, a szerémségi Karomon lakó Horvát Istvánt és társait aratás idején hurcolták el.²⁶ Jelzésértékű fogságba esésük helyszíne is: a vallomást tevők közül négyen a Temesközben, négyen a Dráva–Száva közén fekvő Valkó megyében, hárman-hárman Szerém megyében, illetve a Maros melletti Csanád megyében, egy-egy személy pedig a dunántúli Baranyában, Somogyban, valamint az Al-Dunától északra fekvő Bácsban, vagyis az ország legveszélyeztetettebb területein jutott török fogságba, vagy került el azt szerencsésen. Általánosságban megállapítható, hogy

Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci ereklyékhez kapcsolódó mirákulum-följegyzések elemzése. Századok, 117. (1983) 511–557.

²³ Andric: *The Miracles*, 304.

²⁴ Andric: *The Miracles*, 401., Appendix nr. 8. (Madas–Klaniczay: *Legendák*, 410.)

²⁵ Bonfini 4.1.140. (Bonfini: *A magyar történelem tizedei*, 749.)

²⁶ Andric: *The Miracles*, 400., Appendix nr. 7.; „...quidam Stephanus in campi medio per eosdem circumvallatus...” – Sarbak: *Miracula*, 94. (nr. 40.); Andric: *The Miracles*, 403., Appendix nr. 11. (Madas–Klaniczay: *Legendák*, 460.)

minél távolabb kerültek a rabok szülőhelyüktől, annál nehezebb volt a szabadulás. A leg-szerencsésebbek már a falujukat, városukat ért támadás idején el tudtak menekülni: így került el 1471-ben a fogságot a mezőn körülfogott István, valamint vele egy időben az a Temesvár környékén lakó nemesasszony, aki kicsi gyermekeivel együtt az erdőbe tudott menekülni.²⁷ Azokat, akik a támadás idején nem találtak maguknak menedéket, megkötözve, megbilincselve, szigorú őrizet alatt hajtották a déli határok felé, át a Száván vagy a Dunán. A foglyok szökését megnehezítő kötelekről, bilincsekről szinte valamennyien beszámoltak, mivel a szabaduláshoz elsőként ezekről kellett megszabadulniuk. A szőlőben elfogott, sebesült Gergely szabó kezét például a nyakába kötötték, de a hüvelyéből kihúzott tőrrel sikerült kötelet elvágnia. Miután mozgásában már nem gátolta semmi, gyorsan az erdőbe rohant, ahol üldözői nem tudták utolérni.²⁸ A Temes megyei Cseriből való Pál asztalost számos sorstársával együtt a törökök már lakóhelyétől legalább ötnapi járóföldre, a Dunáig hurcolták. Éjszakára erősen megkötözték őket, Pál azonban a fogával előbb megoldotta a kezén lévő köteleket, majd a lábán is eloldozta, és óvatosan kihátrált az őrk gyűrűjéből.²⁹ A Maros vize mellett, Makó közelében elfogott Benedek, miután Szent Pálhoz fohászzkodott, a nyakát körülölelő vasbilincset olyan könnyedén el tudta vágni, mintha az viaszból lett volna.³⁰

Különösen kegyetlen módon kötözték meg a szerémségi Karomról elragadott Horvát Istvánt, akit a törökök már átvittek a határfolyón, a Száván túlra. Mivel védekezés közben megölt egy törököt, fejét a lábához hajtván, kezét-lábát egy gerendához kötözték, és másnap ki akarták végezni – a biztos haláltól menekült meg azáltal, hogy sikerült kioldania kötéleit. A kaput kinyitva elmenekült, vele együtt elfogott felesége azonban a törökök kezében maradt.³¹ A szövegből nem derül ki, mi lett a hátrahagyott feleség sorsa – a fogadalom teljesítésekor még feltehetőleg a férj sem tudott róla. Két másik asszony, a Kapisztránhoz folyamodó Garai Ilona és a Szent Pál segítségét kérő, a Garához közeli Szent Mártonban lakó Anna, Nagy Mátyás özvegye egymáshoz kísértetiesen hasonló megpróbáltatásairól viszont pontos ismeretekkel rendelkezünk. A sokadmagával együtt török fogságba esett Ilona, a Garán lakó Tamás felesége átlagon felüli ügyességről, bátorságról és kitartásról tett

²⁷ „Altera vero matrona cum circa festum Margarithe circa Temeswaar Turcis omnis beluina crudelitate depopulantibus sola cum suis parvulis cuiusdam silve densitatem intrasset.” – Sarbak: *Miracula*, 92. (nr. 34.); 94. (nr. 40.)

²⁸ „... manibusque ligatis fune in colle misso captivus deducitur,... ruptis manuum suarum colligationibus cultellum de vagina eduxit, funem de collo suo precipit et de manibus eorum exiliens acupedio cursu vastam silvam peciit et Turcis eum acriter insequentibus per Dei propiciacionem ac meritum beati patris suffragacionem rursum ab eis capi non potuit sed saluber evasit” – Andric: *The Miracles*, 400., Appendix nr. 7.

²⁹ „...ipsum nephandissimi Treuci cum aliis multis captivum abduxissent venissentque secum iuxta flumen Danobii essetque in nocte fortiter legatus..., Cum igitur sic orasset rescipiens hinc inde cepit dentibus suis ligaturam manuum dissolvere, quam cum solvisset similiter et de suis pedibus dissolvit surgensque cum bona confidencia et paulatim exivit de medio eorum quasi vigilancium” – Andric: *The Miracles*, 402., Appendix nr. 10. (Madas–Klaniczay: *Legendák*, 458.)

³⁰ „...quendam Benedictum nomine cum aliis multis capiendis in captum cum omnibus suis aspectaverunt usque ad fluvium Mrvrva dictum, duobus miliaribus ad Mako. Cumque nimium afflictus votum ad sanctum Paulum emisisset, in quandam silva Turcis ab eo elongatis catenam ferream collo circumligatam cum coltello quasi ceram liquidam scidit et simul cum sociis liber evasit...” – Sarbak: *Miracula*, 96. (nr. 47.)

³¹ „...captivum et ligatum duxissent ultra flumen Zawe essetque fortiter astrictus diris vinculis et diversimode tormentatus ita ut caput suum infra ad pedes reflexissent manusque et pedes suos ad trabem sursum ligassent ..., ligaminibus tam manuum, quam etiam omnium aliorum membrorum apertisque paulatim ianuis exivit de medio eorum, remanente uxore sua in manibus ipsorum...” – Andric: *The Miracles*, 403., Appendix nr. 11. (Madas–Klaniczay: *Legendák*, 460.)

tanúbizonyosságot. Őreivel együtt már mélyen szerb területen járt, amikor – fogadalom után – kinyílt bilincsének a nyelve. Az asszonynak volt annyi lélekjelenléte, hogy kívárja a szökre alkalmas időt, addig bilincsét helyreigazítva várt. A kezén lévő kötelet ő is a fogával oldotta ki, majd a bilincset újra kinyitva, elszökött. Négy nap, négy éjszaka étlen-szomjan menekülve elért a Szávához, itt azonban a szerbek elfogták, és újra eladták. Mint kiszabadulása után Újlakon eskü alatt vallotta, ötször adták el, míg végre sikerült hazajutnia.³² Tíz évvel később, 1471-ben Nagy Mátyásné Ilonához hasonlóan a Száván túlra hurcolták. A fogadalmat követő éjjel, mikor a törökök aludtak, sikerült elmenekülnie, a Szávához érve azonban ő is a szerbek kezére került. Megpróbáltatásai azonban itt szerencsésen véget is értek: a szerbek „csodálatos módon az irgalmasságra hallgattak”, nem csupán elengedték, de még a folyón is átszállították.³³ Egyébként nem Garai Ilona volt az egyetlen, aki többször is gazdát cserélt. A Valkó megyei Erdődi Bálintot például a török fogságban hasonlóképpen többször eladták, és noha szökni is többször próbált, mindig újra elfogták, míg végre csodás módon sikerült kiszabadulnia.³⁴

A mirákulum-jegyzékekben olvasható esetek egyik nagy tanulsága, hogy a foglyok nem nagyon számíthattak külső segítségre. A feljegyzett esetek között csupán egy olyant találunk, ahol egy magyar csapat rajtaütése tette lehetővé a menekülést. A Valkó megyei Erdővégen lakó Bertalant 1461-ben újév napján ragadta el a török. Amikor a Száva mellett egy szerb városhoz értek, foglyaikkal együtt megpihentek. Még aznap váratlanul megjelent egy nándorfehérvári magyar csapat, a várost kirabolta és porig égette, a törököket pedig lemészárolta, elfogta vagy megfutamította. A kavarodásban Bertalan is kiszabadult, elfutott az őt még ilyen körülmények közt is üldöző törökök elől, és némi kerülővel csatlakozott a nándorfehérvári katonákhoz.³⁵ A többi csodás rabszabadulásnál azonban nem csak hogy nem játszottak semmiféle szerepet a veszélyeztetett területeket védeni hivatott magyar csapatok, a temesi ispán, a macsói bán vagy a végvárok katonái, de úgy tűnik, segítségükre maguk a rabok sem számítottak. A bevallást tevők nehéz helyzetükben valamennyien szabadságért fohászkodtak, felmentésükre, kiszabadításukra siető seregre azonban még gondolatban sem számítottak, ilyenért nem is imádkoztak. A kiváltásban is csak kevesek bízhattak, a törökök ugyanis nem azért hajtották el nagy számban az embereket a lakóhelyük-

³² „... quo facto lingua compedis de sera ita exilivit ac si dura malei percussione fuisset propulsata; verum cernens mulier propter Turcorum custodias ad fugiendum tempus non esset opportunum, ipsius sere linguam restituit in locum suum ... Apto itaque tempore ad fugiendum considerato cordas quibus manus sue erant ligate dentibus dissolvit et ... prosiluit ... et quatuor diebus et noctibus absque omni alimento sed gaudens per processum vie usque ad Zawe fluvium pervenit, sed eam iterum Rasciani captivarunt et rursum vendiderunt. Quinque itaque vicibus successim vendita dum fuisset ...” – Andric: *The Miracles*, 399., Appendix nr. 5.

³³ „... prima fuit relictā quondam Mathie Magni Anna dicta de Zenthmantnii prope Gara, cum per sevimis Turcos circa festum beati Jacobi fuisset capta et deducta ad civitatem Parodiina, recordata meritorum beati Pauli votum vovit visitare reliquias eiusdem sequenti nocte Turcis dormientibus per omnia castra eorum libera evasit at cum per Rascianos (circa Zawam veniens) iterum detenta fuisset. Idem quod prius vovens modo mirabili per eosdem Rascianos intuitu misericordie dimissa et per aquam tarnsvecta ...” – Sarbak: *Miracula*, 92. (nr. 34.)

³⁴ „... ipse cum per Turcos in captivitatem deductus et ibi pluribus vicibus venditus fuisset nonnullies per fuge presidium ab ipsis liberati attemptans semper recaptivatus extitit ...” – Andric: *The Miracles*, 398., Appendix nr. 3.

³⁵ „Et ecce eodem die Ungari de castro Albanandor armatis manibus irruentes contra civitatem predictam spoliantes ac conburrentes eam funditus et quos potuerunt ex Treucis trucidarunt, quosdam autem captivos duxerunt, reliquos vero in fugam converterunt. Juvenis autem sepedictus fugam peciit ante Turcos ad silvam, qui eum prosequentes nec invenire valentes, ex alia parte circuei iunxit se Ungaris liberatus de manibus pessimorum, cum quibus venit ad predictum castrum...” – Andric: *The Miracles*, 402., Appendix nr. 9. (Madas – Klaniczay: *Legendák*, 435–436.)

ről, hogy váltságdíjjal bajlódjanak. A sok fogolyért a rabszolgapiacra kapható pénzt biztosabb bevételnek tartották, mint az egy-egy módosabb rabért esetleg elkérhető összeget. A rabszedésre szakosodott martalóc csapatok láthatólag igyekeztek, hogy a lehető leggyorsabban elhagyják Magyarország területét. A kiváltással járó tárgyalás, várakozás ugyanis az akció időtartamát veszélyesen megnyújtotta, ezt pedig az időnként azért mégiscsak rajtuk ütő magyar csapatok miatt nem volt tanácsos megkockáztatni. Eseteink közül is csupán kettőnél kértek, illetve kértek volna váltságdíjat: Szilágyi Mihály csatában elfogott katonájáért, a Szendrő várából megszökött Kónya Dömötörért, valamint egy Máté nevű polgárért, aki a Duna menti Kő városában lakott. Ez utóbbit gazdag embernek gondolhatták a törökök, ugyanis eredetileg 10 arannyal is beérték, sőt ezért a pénzért még a határig is elkísérték.³⁶ Hogy azonban ez az eljárás mennyire nem számított megszokottnak, jól mutatja, hogy valomlásában Máté is fontosnak tartotta külön kiemelni.³⁷

A Dunán, Száván átszállított rabok ellenséges területre kerültek. A török uralom alatt élő szerbek láthatólag csekély empátiát tanúsítottak a magyar rabok szökési kísérletei iránt, inkább ők is igyekeztek kivenni a részüket a rabszolga-üzlethöz. A lélektani határ a volt szerb főváros, Szendrő lehetett: innen még meg lehetett szökni – példánk közt is találunk kettőt –, a tovább hajtott foglyok számára azonban mérőföldről mérőföldre csökkent a szabadulás esélye. A hazatérés azok számára volt a legnehezebb, akiket az Oszmán Birodalom belsejébe hurcoltak. A csanádi Sárkány Balázs például, aki feleségével együtt került rabszíjra, tíz évet töltött török fogságban. Szerencse volt szerencsétlenségükben, hogy nem választották el őket egymástól – fogságukban még két lányuk is született. Végül a családot eladták a Szentföldre, ahol azonban már nem töltöttek hosszú időt. Urukat ugyanis a szultán megölette, így gyermekeikkel együtt visszanyerték szabadságukat, és hazatérhettek.³⁸ Náluk jóval hosszabb időt töltött Törökországban a Somogy megyei Szentgyörgyi Balázs, aki 22 évi raboskodás után szabadult fogságából.³⁹

*

A rabok – függetlenül a menekülésben játszott saját szerepüktől – valamennyien hittel vallották, hogy a szent közbejárása segítette ki őket szorult helyzetükből. Szabadulásuk után, amint erre lehetőségük nyílt, beváltották vészhelyzetben tett fogadalmukat, azaz felkeresték Szent Pál vagy Kapisztrán János sírját, ahol hálát adtak a segítségért. A csatában elfogott Kónya Dömötör a menekülés során annyira kimerült, hogy fogadalmát egy ideig nem tudta teljesíteni. „Amint visszatért az egészsége – olvashatjuk a mirákulum-jegyzékben –, fogadalma szerint elment Isten emberének sírjához, és újra meg újra hite szerint elmondta, hogy ha Isten jósága és ennek a boldog atyának az érdemei nem lettek volna,

³⁶ „...Turcus non eum libertati sue dare nisi ducentis florenis persolutis, verum omnipotens Deus per merita beati patris ei gratiam contulit, quod pro decem tantum florenis eum emisit et usque ad metas Hungarie sociavit.” – Andric: *The Miracles*, 399., Appendix nr. 6./a.

³⁷ A bevallás másik fennmaradt szövegvariációjában a török kíséret még hangsúlyosabb módon szerepel: „... ut solum pro decem ducatis eum abire permisit, ymo, quod maius est, ad metas Hungarie ipsum Thurcus reduxit” – Andric: *The Miracles*, 400., Appendix nr. 6./b.

³⁸ „Quidam Blasius Saarkan de Chanadino cum uxore per Turcos captus et ad Turciam deportatus, cum ibidem decem annis detentus, duas filias genuisset. Et tandem ultra mare ad sepulchrum Domini venditus fuisset, votum fecit ad sanctum Paulum ... Voto emissio dominum suum zoltanus iugulans una cum uxore et liberis evasit.” – Sarbak: *Miracula*, 94. (nr. 43.)

³⁹ Andric: *The Miracles*, 405., Appendix nr. 14.

soha nem tudott volna azok fogságából kiszabadulni.”⁴⁰ Ezeket a vallomásokat gyakran hatalmas tömeg hallgatta. Erdővégi Bertalan, akit a nándorfehérvári katonák szabadítottak ki, Újlakon a prédikátor felszólítására kiállt az emelvényre, és a prédikációra összegyűlt sokaság előtt hangosan, mintegy a szentbeszéd illusztrációjaként számolt be szabadulásáról.⁴¹ Az is szokás volt, hogy a szabadulás bizonyítékait – ahogy például a kegyhelyen gyógyult betegek a szükségtelessé vált mankókat – emlékezetül elhelyezték a segítő szent sírjánál. Nem Garai János volt az egyetlen, aki, mint azt a magyar krónikás hagyomány is megőrizte, bilincset fogadalmi ajándékként elhelyezte a kegytemplomban. Így tett a Cseriből elhurcolt Pál nevű asztalos is: a kezén-lábán lévő köteleket, amelyeket fogával oldott ki, menekülés közben is megőrizte, végül elvitte Újlakra. Mint a csoda leírásakor megemlégették, „most felakasztva lógnak a boldog atya sírjánál”.⁴² Egy másik feljegyzett újlaki esetben a szabadulás módjáról nem is tudunk meg semmit. A szöveg szerint prédikáció közben jött valaki – nevét nem írták fel –, aki hozta bilincset, amellyel a törökök megbilincseltek, és felakasztotta a szent atya sírjánál.⁴³ A legjelentősebb magyarországi kegyhelyek feltehetőleg tele voltak hasonló körülmények közt elhelyezett kötelekkel, bilincsekkel, sőt jutott belőlük a legismertebb külföldi búcsújáró helyekre is.⁴⁴ A névtelen szabadulóval egy időben 5, név szerint említett, valamint további 40, egyenként fel már nem sorolt volt török rab érkezett Újlakra, többségük ugyancsak elhozta a bilincseit jótévedője, Kapisztrán János síremlékéhez.⁴⁵

A kötelet, bilincset nem Remete Szent Pál, Kapisztrán János, Szűz Mária vagy más egyéb segítségül hívott szent vágta el, hanem mindig maga a fogoly. A szentek a hazavezető utat sem mutatták, szállást, ételmet sem szereztek a néha több napig tartó bujkálás alatt. Segítségük, jelentőségük másutt nyilvánult meg: tartást, erőt adtak a veszélyhelyzetben, erősítették az önazonosság-tudatnak a rabok számára ekkor talán legfontosabb elemét, a máshitű törökök között a kereszténységhez tartozás érzését, s ily módon valóban fontos szerepet játszottak a menekülésben. A törökök a megtámadott, elhurcolt magyarok szemében hitetlenek (*infidelissimi*), elvetemültek (*nephandi, nephandissimi*), vadak (*sevassimi*) voltak, akik között testük-lelkük egyaránt veszélybe került.⁴⁶ Ezt a felfogást tükrözi meg-

⁴⁰ „... recuperataque sanitate veniens secundum promissionem suam ad sepulchrum viri Dei et merita eiusdem beati patris defuisset (!), nunquam potuisset de captivitate ipsorum liberari.” – Andric: *The Miracles*, 401., Appendix nr. 8.

⁴¹ Szabadulása után „de hinc ad Vylac iuxta quod promiserat, quem predicator traxit super ad ambonem iuxta se stare et fecit ipsum alta voce clamare coram omni multitudine ibidem tunc verbum Dei audiencium, quod eodem die Deus omnipotens quo ipsum oravit pro sua liberatione meritis eiusdem beati patris de manibus iniquorum eripuisset.” – Andric: *The Miracles*, 402., Appendix nr. 9. (Madas–Klaniczay: *Legendák*, 435.)

⁴² „... venit ad sepulchrum beati patris una cum aliis votivis iuxta promissum suum, portans secum ligaturas illas, que modo stant suspense ante tumulum ipsius beati patris in testimonium sue optate liberationis ...” – Andric: *The Miracles*, 403., Appendix nr. 10. (Madas–Klaniczay: *Legendák*, 458.)

⁴³ „Quodam die predicante predicatore in claustrum de Wylak, affuit quidam portans compedes quibus per Thurcos constrictus fuit, ... Compedes ipsi pendent usque modo affixi corrigiis rubeis in Wylak iuxta sepulchrum patris.” – Andric: *The Miracles*, 408., Appendix nr. 17.

⁴⁴ Főleg újkori német források megemlékik, hogy török fogságából szabadult magyarok az aacheni dómban is felakasztották köteleiket. Thoemmes, Elisabeth: *Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein*. Aachen, 1937. 30.

⁴⁵ „... et alii quadraginta captivi, qui omnes capti a Thurcis, fiduciam habentes in Deo ac eius servo beato Capistrano, mirabiliter et misericorditer evaserunt, quorum plurimi suos compedes in memoriam accepti beneficii iuxta sepulchrum dicti patris affixerunt.” – Andric: *The Miracles*, 408., Appendix nr. 18.

⁴⁶ Andric: *The Miracles*, 402–403., Appendix nr. 9., nr. 10., nr. 11., Sarbak: *Miracula*, 92. (nr. 34.)

rázó módon Pál asztalos fohásza is, aki a török tábor közepén, alvást tettetve, a következőképpen imádkozott: „Mindenható Úristen, mutasd ma meg a te szolgádon a te erődet, és a boldog atya és testvér, Kapisztrán János érdemei által szabadíts ki engem az egész kereszténység ellenségeinek kezéből, nehogy katolikus hitemet, amelyet a kereszttség vizében megvallottam, elvesztve, bűneim megsokszorozásával csüggedésbe essek, és emiatt örök kárhozatra jussak. Jobban akarnék, Uram, a boldogok királyságában élni, mint örök tűzben mindörökké kegyetlenül kínoztatni.”⁴⁷ A Temes megyei Cseriből elhurcolt asztalos nem rendelkezett különleges teológiai képzettséggel, sem az átlagost messze meghaladó lelki ismerettel. A Duna melletti táborban, megkötözve, 1461 nyarán természetesen nem ő kapcsolta először össze a török rabság és az örök kárhozat fogalmát, mint ahogy a kereszténység ellensége szókapcsolat mint a török állandó jegyzője sem ekkor bukkant fel először. Imája és abban megfogalmazott gondolatok tulajdonképpen megfeleltek a 15. századi magyarországi közgondolkodásnak.⁴⁸ Ezt a felfogást, kiegészítve a hosszú fogságban szerzett személyes élmények tapasztalataival, talán az 1438-ban rabszíjra fűzött Magyarországi György fogalmazta meg a legérzékenyebben 1480-ban megjelent *Tractatus*-ában: „Nem beszélek az elviselhetetlen robotról, az éheztetésről, a szomjaztatásról s a meztelenség gyalázatáról, csak azt az egyet akarom hozzáfűzni, hogy ebben a rabszolgaságban akkora és olyan keserű a lélek és a szellem porbasújtottsága, hogy még a halálával sem lehet semmi képpen összehasonlítani. Mert ugyan mit is tehet az a nyomorúságos lélek, amikor meggondolja, hogy tilos számára mindaz, ami jó, és ki van téve mindannak, ami rossz. Azt látja, hogy Krisztus keresztjének ellensége uralkodik fölötte; látja azt is, hogy a hatalmas munka s a különféle elfoglaltság ránehezedik; meggondolja, hogy el van különítve Krisztus aklától, s oda van lökve a farkasok karmai közé és torkába. Azután azt is látja még, hogy örökös börtönbe van zárva, megfosztottan a szabadulás minden reményétől. Végül pedig azt látja, hogy elhagyta őt az Isten, s az ördög kaparintotta a markába. Annyi bizonyos, hogy ha választására lenne bízva, akkor inkább választaná a halált, mint ezt az életet.”⁴⁹

A Magyar Királyság a kényszerű török szomszédság következményeként évszázadokon keresztül látta el az Oszmán Birodalom rabszolgapiacait emberanyaggal. Az 1390-es évektől kezdve magyar rabok tízezrei tapasztalták, milyen érzés, ha – György barát hasonlatával élve – elkülönítve a nyájtól, az akoltól, odalökik őket a farkasok közé. Hogy számuk milyen nagy lehetett, jól jelzi, hogy amikor 1483-ban a korszak talán leghíresebb útleírásának szerzője, Felix Faber ulmi domonkos szerzetes útítársaival a Szentföldön, majd Egyiptomban járt, még a magyar határoktól igencsak távol fekvő Kairóban is elhurcolt magyarok tömegével találkozott.⁵⁰ „Egyetlen európai nemzet fiából nem voltak olyan sokan, mint a magyarokból” – összegezte tapasztalatait Faber.

⁴⁷ „Domine Deus omnipotens, ostende in me hodie servo tuo virtutem tuam et per merita beati patris fratris Johannis de Capistrano, libera me de manibus inimicorum tocius christianitatis, ne amissa fide catholica quam professus sum in fonte baptismatis incidam ex multiplicacione peccatorum meorum in desperationem et inde perveniam ad eternam dampnationem, plus enim vellem domine regno beatorum perfrui quam eternis ignibus atrociter perpetue cruciari.” – Andric: *The Miracles*, 402–403., Appendix nr. 10. (Madas–Klaniczay: *Legendák ...* 458.); említi Fügedi: *Kapisztránói János csodái*, 49., Andric: *The Miracles*, 243.

⁴⁸ Fodor Pál: *Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben.* Történelmi Szemle, 39. (1997) 21–49.

⁴⁹ Tardy: *Rabok, követek*, 68–69.

⁵⁰ Fratrís Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti peregrinationem. Edidit Cunradus Dietericus Hassler. I–III. Stuttgart, 1843–1849. II. 371–373.

ENIKŐ CSUKOVITS

Miraculous Escapes from Turkish Captivity

It was in 1390, after the battle of Kosovo Polje (Rigómező) that Ottoman invasion against Hungary started, first in the region of Srem (Szerémség) and Temesköz. At the beginning of the 15th century, marauders appeared in Croatia and Slavonia, and in the 1420s they led attacks against Wallachia and Transylvania. The Ottoman armies started their conquests on Hungarian territory in the 1520s only, but by that time they had already inflicted heavy losses on the people. The so called miracle records provide details about the prisoners taken by the Turks, the hardships they suffered and the chances of escape they had. From among the most significant sites of pilgrimage in late medieval Hungary miracle records were preserved in two, at Újlak and Budaszentlőrinc. The former contains stories from the years 1458–1461, while the latter, compiled by Bálint Hadnagy, covers the years 1422–1505. John Capistrano helped escapes from captivity in 4,6 percent (or 23 cases) of his recorded miracles. St. Paul the Hermit liberated those asking for his help in 18 cases (20 percent of his miracles). Almost half of the liberated prisoners escaped from Ottoman captivity, which is a clear sign of who was the most dangerous enemy at the time.

The majority of the stories describe in detail the circumstances how the prisoners were captured, the hardships they had to bear and the way they escaped. We can only find one person among the prisoners who fell into captivity as a soldier. The rest, later asking for the help of St. Paul or John Capistrano, were dragged away from their homes. All those who testified were captured (or almost captured) in the most endangered regions of the country: four in Temesköz, four in Valkó county, three in Srem county, three in Csanád county, one in Baranya, one in Somogy and one in Bács, north of the lower Danube. Those who could not find shelter during the raids were driven towards the southern borders, bound and shackled, through the Sava or the Danube. Almost all of them mentioned the robes and the shackles because these were the first things they had had to get rid of to escape. They could not count on third party help. There is only one instance when it was the raid of Hungarian troops that made the escape possible. Only a few could hope to be released in return for money, the documented cases mention only two persons who were released for ransom. The prisoners transported through the Danube or the Sava arrived at enemy territory. The Serbians living under Turkish rule did not help them, rather they tried to make profit out of the slave trade. Returning home was the most difficult for those who were taken to the inside of the Ottoman Empire. After their escape, the prisoners did what they pledged and visited the tomb of St. Paul or John Capistrano. It was also a custom to leave the proofs of the escape at the tomb. The most significant shrines in Hungary were full of robes and shackles, which were even found at foreign sites of pilgrimage.

The Kingdom of Hungary had supplied the Ottoman Empire with slaves for centuries. How numerous they were is well illustrated by Felix Faber, author of one of the most famous itineraries of the time, who, returning from the Holy Land in 1483, met a large number of Hungarian slaves in Cairo.